

FREUD, GAY EN ANDERE HISTORICI

Interview met Peter Gay

Joris van Agt, Henk de Jong en Eric Jorink

De Amerikaanse historicus Peter Gay (als Peter Fröhlich in 1923 geboren in Berlijn) is bij het grote publiek waarschijnlijk het meest bekend door zijn imposante Freud-biografie, *Freud a life for our times* (1988). Gay is de auteur van een indrukwekkend oeuvre, bestaande uit studies over de verlichting, de cultuur in het Wilhelminische Duitsland en de Republiek van Weimar, en een groot aantal studies over Sigmund Freud. Op het ogenblik is hij bezig met deel drie van een in het totaal vijf delen tellende serie over de zeden en gewoonten van de 19^e-eeuwse burgerij, *The Bourgeois Experience*. Gay is ervan overtuigd dat psychoanalyse een belangrijk hulpmiddel voor de historicus kan zijn. Sterker nog: 'Freuds ideeën zijn volgens mij de juiste manier om naar de mens te kijken'. Zelf doorliep hij in de jaren '70 de opleiding tot psychoanalyst; patiënten heeft hij nooit gehad.

Voor zijn complete oeuvre ontving hij in oktober vorig jaar de Amsterdamse Historische Prijs, hem toegekend door de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen. *Groniek* zocht hem op en sprak met hem over zijn werk, Freud en andere historici.

U bent auteur van een hoeveelheid boeken, waar veel van uw Nederlandse collega's alleen maar jaloers op kunnen zijn. Krijgt u veel hulp tijdens het schrijven?

Nee, in tegenstelling tot bijvoorbeeld sommige Duitse hoogleraren krijg ik niet veel hulp. Ik heb een student-assistent die ongeveer zes uur per week boeken voor me haalt, kopieën voor me maakt en soms wat leeswerk doet. Hoe ik het dan wel doe? Het onderwijs dat ik gaf heeft altijd parallel gelopen met de boeken die ik schreef. Daarnaast heb ik een vast dagritme: ik heb elke ochtend een uur of drie de tijd om voor mezelf te werken. Ook heb ik een aantal beurzen en uitnodigingen gekregen om aan andere universiteiten te verblijven, iets waar ik erg gelukkig mee ben. Dat bij elkaar levert voldoende tijd op. En -tenslotte- ik houd van mijn werk.

Wat beschouwt u als uw belangrijkste werk?

Dat is moeilijk te zeggen. Waarschijnlijk is het altijd het laatste boek dat het meest interessant is.

Maar wat is volgens u uw meest invloedrijke boek?

Ik wil niet melodramatisch klinken, maar eigenlijk weet ik dat niet. Ik hoop dat iemand anders me dat kan vertellen. U moet weten dat ik heel verschillende dingen gedaan heb. Toen ik in 1953 aan *The Enlightenment* begon te werken deed ik aan een soort sociale ideeën-geschiedenis, dat toen helemaal niet populair was. Intellectuele geschiedenis was bijzonder conservatief, en wat ik deed was zeer ongewoon. Toch denk ik dat het boek over de Verlichting invloedrijk is geweest hoewel niet op een heel directe manier. De invloed ervan zie je in de tegenwoordige handboeken. In de hoofdstukken over de Verlichting zie je veel dingen staan die ik als eerste zo gesteld heb. Uitermate revisionistische dingen zoals: de relativering van de vooruitgangsgedachte binnen de Verlichting, of dat de 'philosophes' geen koffiesalon-politici waren, maar zeer praktische mensen. Deze ideeën zijn nu wel geaccepteerd. Toch heb ik over het algemeen weinig lof gekregen. Ik heb wel een 'National Book Award' gekregen, maar weinig waardering van mijn collega's. Zeker sinds ik ideeën-geschiedenis vanuit de binnenkant, dat wil zeggen met behulp van psychoanalyse ben gaan schrijven. Het merendeel van mijn beroepsgenoten denkt dat dit waanzin is. Wel beginnen de boeken die ik over liefde en sex in de Victoriaanse tijd schreef (*The education of the senses* en *The tender passion*) enige weerklink te krijgen, met name onder feministische historici. Men begint in te zien dat het leven, de geschiedenis, gecompliceerder is dan dat we altijd dachten.

Verder betreur ik het achteraf dat ik nooit met Robert Darnton in discussie ben gegaan. Toen ik eind jaren '60 vond dat ik genoeg over de Verlichting had geschreven, zette ik onder andere hem op dat onderwerp. Al snel bleek dat zijn opvattingen van die van de mijne verschilden. Begin jaren '70 schreef hij een lang artikel waarin hij heftige kritiek uitoefende op de, hoe zullen we het noemen, elitaire geschiedenis die ik schreef. Het was dan wel sociale geschiedenis, maar niet zijn sociale geschiedenis. Hij was zeer geïnteresseerd in het uitgeven en het clandestien transport van boeken in het Frankrijk van de Verlichting. Ik zei altijd tegen hem: je let wel op de prijs van boeken, op hun gewicht en hun verspreiding, maar niet op hun inhoud. Ik ben echter nooit een openlijke discussie met hem aangegaan. Ik denk nu dat ik dat wel had moeten doen.

U had het al even over het gebruik van psychoanalyse. U schreef in Freud for Historians dat historici veel meer zouden moeten maken van psycho-analyse. In uw Freud-biografie lijkt u echter veel kritischer te zijn over Freud's psycho-analytische theorie dan in Freud for Historians.

Ja, ik denk wel dat dat klopt. Aan de andere kant zou ik die stelling ook wat willen matigen. In de eerste plaats was *Freud for historians* bedoeld als een polemieek. Ik probeerde andere historici over te halen Freud serieus te nemen. Sommige van zijn theorieën -over de vrouwelijke sexualiteit, of de oorsprong van onze cultuur- zijn volgens mij inderdaad onbruikbaar. Maar dit neemt niet weg dat psycho-analyse bruikbaar kan zijn. Het boek was een poging Freud een plek te geven binnen de geschiedwetenschap. Dit is echter mislukt. Ik praatte tegen een beroepsgroep die voor 99%, nee, wel 99,5 % ongeïnteresseerd of vijandig tegenover Freud's ideeën stond. Ik had werkelijk niet

verwacht dat iedereen het met mij eens zou zijn, maar ik had wel gehoopt dat er wat meer discussie zou ontstaan.

In de biografie probeerde ik daarentegen Freud's volledige oeuvre te behandelen; het is waar dat ik daarin een aantal van zijn ideeën sterk bekritiseer. Toch zijn op een bepaalde manier beide boeken weer gelijk. Freud's stelsel -stelsel is niet helemaal het juiste woord; het gaat hier immers niet om een afgerond systeem van ideeën- is volgens mij fundamenteel gezien de beste manier om te kijken naar het beest dat mens heet. En geschiedenis gaat toch voornamelijk over mensen?

Over de biografie wil ik overigens nog opmerken dat ik van twee kanten bekritiseerd ben. Veel mensen verwijten mij dat ik te aardig ben voor Freud. Ik zou hem altijd positief beoordelen, omdat ik een loyaal Freudiaan ben, lid ben van de *clan*, de American Psychoanalytic Society. Aan de andere kant ben ik ook verketterd door een klein groepje loyalisten die mij te negatief vinden, want waar haal ik de brutaliteit vandaan om bepaalde aspecten van Freuds theorie te bekritisieren?

Veel critici menen dat u te sterk op Freud leunt. Anderen vragen zich af of er niet méér met Freud te doen is dan u in Freud for historians stelt.

Nou daar ben ik niet zeker van. Laat ik die vraag indirect beantwoorden. Als ik het boek nu opnieuw zou mogen schrijven zou ik een aantal dingen anders doen. Ik zou bijvoorbeeld meer schrijven over de vele verschillende soorten psychoanalyse die er zijn. Er zijn meer interessante theoretici dan Freud, Winnicott bijvoorbeeld. In de tweede plaats zou ik dieper ingaan op historisch werk dat tot nog toe geschreven is met behulp van de psychoanalyse, de zogenaamde *psycho-history*. Er is daarbij veel werk dat ik bijzonder slecht vind, maar ik besloot me toentertijd op de vlakte te houden, om mijn eigen troepen niet aan te vallen. Uit een soort misplaatste collegialiteit heb ik geen kritiek geleverd op lieden die behoren tot de broederschap van psychohistorici. Ten derde zou ik meer voorbeelden willen geven van psychoanalytische methoden die bruikbaar zijn voor de historicus. Historici hebben alle recht van de wereld om zich gelukkig te voelen met psychoanalyse. Want de ideeën van Freud zijn helemaal niet in conflict met het materiële aspect van de geschiedenis, met staalproductie, militaire theorieën, bezit of economische depressies. Dit zijn allemaal 'uitwendige' zaken en het was altijd de vraag wat daarmee te doen. Mijn -eigenlijk veel te bondige- antwoord was toen: ze behoren ook in elk psychoanalytisch systeem. Niet op de sofa, want uiteindelijk is geschiedenis geen psychoanalyse in de letterlijke zin.

Dus, ja inderdaad, ik zou meer hebben kunnen doen. Aan de andere kant is *Freud for Historians* niet bedoeld als handboek.

Zijn er volgens u nieuwe bruikbare ontwikkelingen binnen de psychoanalyse?

Jazeker, maar ze vormen geen radicale breuk met de ideeën die Freud bij zijn dood in 1939 achterliet. Winnicott heeft hele interessante ideeën over het spel van een kind in relatie tot de cultuur. Dit heeft naar mijn mening ook alles te maken met de ontwikkeling van de kunst en ik hoop binnenkort een

kleine studie te schrijven over Goethe, waarin ik aan de hand van die psychoanalytische theorie wat vragen stel over diens creativiteit en produktiviteit.

Volgens u kan de historicus op twee manieren voordeel hebben van Freuds ideeën. Ze kunnen in de eerste plaats nieuwe onderzoeksvelden opleveren (zoals seksualiteit en agressie) én ze kunnen de historicus helpen een verklaring te geven voor bepaalde handelingen en gebeurtenissen. In uw werk lijkt u vooral gebruik te maken van het eerste voordeel. Is die indruk correct?

Wel, op dit moment ben ik bezig met het derde deel van de serie *The Bourgeois Experience*, dat zal gaan over agressie. Mijn onderzoeksvelden worden dus zeker geïnspireerd door psychoanalytische ideeën en categorieën zoals 'verdediging', 'ontkenning' en nu dus 'agressie'. Het freudiaanse zit 'm hier echter ook in de vraagstelling en de manier waarop ik met mijn materiaal omga. Mijn bronnenmateriaal is op zich heel traditioneel. Liefde, sensualiteit en agressie zijn al tijden onderwerp van studie voor sociaal- en cultuurhistorici. Mijn interpretatie van het materiaal is echter anders. Ik heb dagboeken gelezen, dromen geïnterpreteerd, kranten doorgenomen op de manier van een psychoanalyticus die naar gedachten-associaties luistert. Ik denk dus dat ik beide voordelen heb gebruikt, hoewel u zelf maar moet oordelen.

Het is naar mijn mening uitermate belangrijk om interpretaties nooit te forceren, alleen om maar iets sensationeels te kunnen zeggen. Natuurlijk had ik kunnen zeggen dat de Franse Revolutie een grote oedipale opstand was van de zoon tegen de vader. Zo'n uitspraak is sensationeel maar naïef. Oedipale gevoelens hebben meegespeeld, maar ook niet meer dan dat.

Waarom schrijft iemand die zo geïnteresseerd is in psycho-analyse, niet meer over dwazen en neurotici in het verleden? Dat ligt toch voor de hand?

Ik zie het freudiaanse 'systeem', als ik dat woord tussen aanhalingstekens mag gebruiken, niet uitsluitend als een medische behandelingsmethode. Het is een theorie over de menselijke geest als zodanig. Freud zei gedurende zijn hele leven: 'nooit was ik een echte dokter, altijd was ik geïnteresseerd in de geest van ieder mens'. Je moet bedenken dat zogenaamd normale mensen in zijn ogen niet fundamenteel verschilden van neurotici. Het is een continuüm. Freud zocht naar een alomvattende theorie van de menselijke natuur. Freud schreef in 1896-97 geen boek over neuroses, maar een dik boek over het meest normale denkbaar: over dromen. Dromen zijn niet alleen een sleutel tot neuroses, maar ook tot de menselijke geest als zodanig. Het boek dat volgde op *De droomduiding*, namelijk *De psychopathologie van het alledaagse leven* was geschreven voor iedereen en ging ook over iedereen. Ook zijn daaropvolgende werk, de drie essays over seksualiteit gaan niet over 'perversiteiten', maar over iedereen. Daarom denk ik dat ik bevoegd ben te schrijven over ieder onderwerp dat mij bevalt.

In uw werk over Freud benadrukt u steeds dat hij een erfgenaam is van de Verlichting. Maar was hij niet veel eerder juist een ondermijner van de ideeën van de Verlichting door zijn twijfel aan de redelijke mens?

Natuurlijk is er sprake van enige spanning, maar laat ik er dit over zeggen. In de eerste plaats was -zoals ik al eerder vertelde- de Verlichting niet zo redelijk als de mensen vaak denken. Het ging de mensen toen in de eerste plaats om een wetenschappelijk, anti-metafysisch empirisme. Men kan volgens mij pas over 'de redelijke mens' spreken, als men bedoeld dat de rede verheven is boven het bijgeloof. En Freud heeft hetzelfde ideaal. Freud verbleef in de riolen van het rationalisme; en niet omdat hij dat zo prettig vond, maar omdat hij een wetenschapper was die psychische problemen onderzocht. Hij is mijns inziens geen vijand van de rede; hij zegt alleen dat er grenzen zijn, ook voor de redelijke mens. Dit is afhankelijk van de manier waarop de mens geboren wordt en opgroeit. Freud was pessimistischer dan bijvoorbeeld Voltaire, maar ze behoren tot dezelfde familie. Net als de verlichtingsfilosofen verdeelt hij de wereld in rede en bijgeloof. Ook bij hem zie je dat zijn wetenschappelijke methode en idealen altijd teruggrijpen op de ervaring. Zijn docenten in Wenen, met name Brucke, waren allemaal positivisten en anti-romantici. Er loopt een directe lijn van de Verlichting naar Freud.

In een interview lazen we dat u achteraf niet helemaal tevreden bent over Weimar Culture (1969)? Is dat juist?

Er zijn fouten in gesloten die ik zou willen verwijderen. Zo bleek ik de verkeerde Von Humboldt te pakken te hebben, Alexander in plaats van Wilhelm. Verder zou ik de politieke geschiedenis meer willen integreren in het verhaal en het woord 'cultuur' in een minder enge betekenis gebruiken. Bovendien was ik toen ik het boek schreef nog een leek op het gebied van de psychoanalyse.

U heeft geen spijt van de nogal rigide freudiaanse hoofdstukindeling? ('The trauma of birth', 'Revolt of the son', 'Revenge of the father')

Nee, hoewel ik daarover bekritiseerd ben, denk ik dat dit toch bijzonder goed was.

We hebben het nu steeds over de invloed van Freud op uw werk gehad, maar bent u ook beïnvloed door anderen? Bijvoorbeeld door eigentijdse historici?

(Na aarzeling) Dat weet ik niet. Natuurlijk zijn er historici wiens werk ik bewonder. De historicus die mij het meest heeft beïnvloed is Richard Hofstadter geweest, maar die is nu alweer twintig jaar geleden overleden. Hij was een zeer goede vriend van mij. Ik heb een foto van hem in mijn studeerkamer en zijn werk herlees ik nog regelmatig. Hij was een geniaal schrijver en briljant stilist van wie ik veel geleerd heb. Hij was erg geïnteresseerd in psychoanalyse en de irrationele kant van politiek en hield zich bezig met McCarthy. Zijn beste werk gaat over eigentijdse politiek. Van alle historici die mij beïnvloed hebben is hij de belangrijkste.

En iemand als Michel Foucault? Die heeft zich toch met onderwerpen beziggehouden die veel verwantschap vertonen met uw werk? Wat is uw mening over zijn werk?

(Fel:) Ik heb een uiterst lage dunk van hem. Ja, hij is erg in, dat weet ik. Dat vind ik jammer. In de eerste plaats meen ik dat de empirische kant van zijn werk uitermate zwak is. *Geschiedenis van de waanzin* was het eerste dat ik van hem las en het leek me vol fouten te zitten. Daarnaast vind ik hem gewoon pervers. Niet in sexueel opzicht, begrijp mij niet verkeerd. Ik bedoel dat wanneer hij de kans krijgt om je te laten zien dat de dingen precies het tegenovergestelde zijn van wat je altijd dacht, hij die kans zonder aarzelen zal grijpen. Daarnaast heeft hij een fascinatie voor macht die ik bedenkelijk vind. Natuurlijk is hij een man met interessante ideeën. In aanmerking genomen dat historici naïeve realisten zijn, stelt hij interessante vragen. Ik denk alleen dat hij niet de juiste vragen stelt. Ik vind het iets kwajongengsachtigs hebben, dat revisionisme omwille van het revisionisme.

Uw werk vertoont in bepaalde opzichten overeenkomsten met dat van Carlo Ginzburg. U bent beiden op zoek naar verborgen onderstromen in een cultuur, en probeert deze met een min of meer freudiaans interpretatiekader op het spoor te komen.

Ik las Ginzburg pas nadat ik mijn eigen ideeën geformuleerd had, dus van beïnvloeding is geen sprake. Ik vond zijn werk aardig om te lezen; ik weet weinig van de zestiende en zeventiende eeuw. Mijn kritiek op hem is ook al door anderen geformuleerd. Ik denk dat hij terecht stelt dat er een *wederzijdse* beïnvloeding is tussen volks- en elite cultuur. Hij heeft groot gelijk als hij zegt dat je bij culturele beïnvloeding niet alleen van boven naar beneden moet kijken, maar ook van beneden naar boven. Ik denk echter dat Ginzburg de invloed van beneden naar boven echter overschat. Dat neemt niet weg dat zijn werk interessant is, hoewel ik er niet aan gedacht had het zijne met het mijne te vergelijken.

U schreef Style in history, een boek over het belang van 'stijl' in het schrijven over de geschiedenis. Wat is uw mening over meer moderne narrativistische theorieën en hebben die uw ideeën misschien gewijzigd?

(Opnieuw na een aarzeling). Wel, ik heb er altijd veel over gelezen. Danto kende ik ook al vroeg. In de jaren '60, toen *Style in history* ontstond, doceerde ik historiografie en las dus veel over 'generalisaties', 'causale verbanden' en dergelijke zaken. En ook mijn volgende boek *Art and act* was een poging over geschiedenis te filosoferen, hoewel vanuit een veel concreter gezichtspunt. Maar sindsdien heb ik er niet veel mee gedaan. Ik heb veel geschiedeniswerken gelezen in de jaren '60 en daar veel over geleerd. Het kan zijn dat ik nu een persoon oversla die nadien wel erg belangrijk voor mij was. Maar ik ben me daar niet van bewust. Op een bepaalde manier is *Style in history* overigens al wel een soort freudiaans boek. Het is ook een poging het niet-rationele van de mens te behandelen. Ik kan maar weinig zeggen over de recente geschiedfilosofen, maar lezen doe ik ze trouw.